

Bol som
Mengeleho
asistentom

Spoved' židovského lekára z Osvienčimu

Miklós Nyiszli

IKAR

Bol som
Mengeleho
asistentom

Miklós Nyiszli

Preložila
Terézia Štubniaková

Miklós Nyiszli
Auschwitz: A Doctor's Eyewitness Account

Copyright © 1960, 2011 by Miklos Nyiszli
Translation © 2020 by Terézia Štubniaková
Jacket design © 2020 by Diana Delevová
Slovak edition © 2020 by IKAR, a.s.

ISBN 978-80-551-7395-5

PREDSLOV

PREDTÝM AKO SOM SÚHLASIL S NAPÍSANÍM predslavu k tejto knihe, som trochu váhal. *Bol som Mengeleho asistentom* je nepochybne veľmi úprimná a dôležitá kniha. Opisuje udalosti, ktoré napriek svojej ohavnosti musia byť vykresľované dovtedy, kým ľudia nepochopia ich význam. Toto dielo nehovorí o tom, čo vyhladzovacie tábory znamenali, jeho význam spočíva práve v príbehu autora. Je to, navzdory jeho tvrdeniam, kniha o jednom doktorovi, hoci aj mnohí iní lekári písali o svojom pôsobení v koncentračných táboroch. Jedným z nich je psychiater Victor E. Frankl, ktorý vo svojej knižke tiež spomína Osvienčim. No Frankl nepomáhal dôstojníkom SS pri ich pokusoch na ľuďoch, nezradil svoje poslanie a nepridal sa k tým, ktorých popravde nazývali doktormi hrôzy. On dôstojníkom SS nepomáhal zabíjať ľudí a sám ako ľudská bytosť trpel. Pri rozprávaní svojho príbehu citoval nemeckého básnika a dramatika Ch. F. Hebbela: „Pre každého z nás musí existovať niečo, čo ho prinúti stratiť zdravý rozum. Ak nič také neexistuje, človeku zdravý rozum chýba.“ Jeden z kolegov doktora Nyiszliho ho stratil a opis tejto udalosti nie je len tou najsmutnejšou časťou knihy, ale aj jednou z tých, ktoré vám dodajú najviac nádeje. Na svete žili a ešte stále žijú ľudia, ktorí sú schopní stratiť zdravý rozum, ak na to majú dostatočne dobrý dôvod.

Iní zdravý rozum nestratili, pretože tak ako doktor Frankl a tisícky ďalších väzňov v koncentračných táboroch nikdy neprijali svoj osud, no rozhodli sa proti nemu bojovať. Doktor Nyiszli vo svojej knihe právom venuje veľa priestoru mužom z dvanásteho *Sonderkommanda*, väzňom pracujúcim v plynových komorách. Ako jediní spomedzi podobných pracovných skupín na sklonku svojho života znovuobjavili slobodu a v posledný deň ju získali späť, vďaka čomu zomreli ako muži, nie ako živé mŕtvy. Už len svedectvo členov tohto konkrétneho *Sonderkommanda* by spravilo z tejto knihy veľmi dôležitý dokument. Pri čítaní o ich osude sa človeku tisne na jazyk otázka, prečo sa len jedna zo štrnástich takýchto skupín rozhodla brániť. Prečo všetci ostatní poslušne odkráčali na smrť? Prečo ďalšie milióny väzňov urobili to isté? Príbeh týchto 800 mužov je hrdinskou ságou z vyhladzovacieho tábora, no aj príbehom, vďaka ktorému opäť nadobúdame vieru v ľudskú rasu. Oni však urobili len to, čo by sme očakávali od každého jedného človeka: keď nemohli zachrániť seba, využili svoju smrť na to, aby čo najviac oslabili alebo zdržali nepriateľa, a tak obetovali svoju už aj tak zatretenú existenciu, aby proces vyhladzovania sťažili a spomalili, a nie zjednodušili a zrýchlili. A vďaka tomu je ich príbeh prejavom nesmiernej ľudskosti. Ak to dokázali oni, mohli to urobiť aj iní. Prečo tak potom nekonali? Prečo premrhali svoje životy namiesto toho, aby spôsobili svojim nepriateľom pár hlbokých vrások na čele? Prečo obetovali svoje životy dôstojníkom SS a nie svojim rodinám, priateľom alebo spoluväzňom? Toto je otázka, ktorá nás bude navždy prenasledovať.

Táto kniha nás navádza na odpoveď a práve z toho pramení jej dôležitosť. Je to neuveriteľný príbeh, no všetci vieme, že je pravdivý. Túžime naň zabudnúť. Ne-

zapadá do nášho systému hodnôt a myšlienok. A namiesto toho, aby sme niečo zmenili, odmietame príbeh o nemeckých vyhladzovacích táboroch prijať. Najradšej by sme ich existenciu úplne popreli. To však nemôžeme, a tak aby sme sa nemuseli vyrovnávať s touto hrôzostrašnou realitou, na ne jednoducho nemyslíme.

Dejiny ľudstva západného sveta sú plné prenasledovania z náboženských a politických dôvodov. Masové vyvražďovanie sa nedialo len v dvadsiatom storočí. Po tridsaťročnej vojne, ktorá privodila smrť miliónom civilistov, ostalo práve Nemecko takmer vyľudnené. A ak by neboli stačili dve atómové bomby, možno by v Japonsku bolo zahynulo toľko miliónov ľudí, koľko v nemeckých vyhladzovacích táboroch. Vojna je príšerná vec a krutosť jednej ľudskej bytosti k druhej ešte desivejšia. No napriek tomu dôležitosť očitých svedectiev z vyhladzovacích táborov nespočíva v ich chronicky známom príbehu, lež v niečom oveľa nezvyčajnejšom a strašnejšom. Spočíva v novej dimenzii ľudskej bytosti, v aspekte, na ktorý by sme všetci najradšej zabudli, no môžeme tak urobiť len na naše vlastné nebezpečenstvo. Nech to znie akokoľvek zvláštno, jedinečnou črtou vyhladzovacích táborov nie je fakt, že v nich Nemci zavraždili milióny ľudí – túto možnosť sme prijali ako súčasť ľudskej náture, hoci sa nič podobné predtým neodohralo v takom obrovskom spektre a s takou krutosťou. Nová, jedinečná a obludná vec je, že milióny ľudí poslušne odkračali na smrť. Práve tento aspekt je takmer neveriteľný a práve toto musíme pochopiť.

Je zaujímavé, že jeden Rakúšan vytvoril nástroj, ktorý nám túto skutočnosť pomôže pochopiť, a činy iného Rakúšana nás prinútili toto vysvetlenie hľadať. Roky pred tým, ako Hitler poslal milióny ľudí do plynových

komôr, Freud začal veriť, že ľudský život je jeden dlhý boj proti niečomu, čo nazýval inštinkt smrti, a že každý z nás sa musí naučiť ovládať svoje zničujúce pohnútky, inak sa mu stanú osudnými. Dvadsiate storočie zbavilo svet niekdajších prekážok, ktoré držali tieto pohnútky na uzde v našom vnútri a rovnako v spoločnosti. Štát, rodina, cirkev, spoločnosť, všetky tieto inštitúcie boli postavené pred súd a na všetkých sa našla nejaká chyba. A práve preto sa ich moc ovládať alebo presmerovať naše zničujúce pohnútky oslabil. Prehodnotenie všetkých hodnôt, ako predpovedal už Nietzsche (človek, ktorého Hitler považoval za svojho proroka a ktorého, tak ako mnohí iní, aj sám führer nesprávne pochopil), ktoré bude nevyhnutné na to, aby človek zo Západu prežil v tejto modernej, pretechnizovanej dobe, sa ešte neodohralo. Staré spôsoby ovládania inštinktov smrti stratili väčšinu svojej moci a novú morálku, ktorá by ich mala nahradiť, sme ešte vždy neetablovali. V tomto bezvládí medzi novým a starým sociálnym systémom – medzi zastaraným ľudským vnútorným zriadením a novou, ešte nevybudovanou štruktúrou – ostáva len málo vecí, ktoré ľuďom bránia nasledovať ich agresívne inštinkty, ktorých cieľom je ničenie. V týchto časoch človeku pomôže len jeho vlastná schopnosť ubrániť sa zničujúcim pohnútkam, keď sa pohnútky iných, v tomto prípade tie Hitlerove, nedajú zastaviť.

To, že človek nedokáže ovládať svoj vlastný inštinkt smrti, sa môže prejavovať rôznymi spôsobmi. U väzňov vo vyhladzovacích táboroch, ktorí poslušne odkráčali do plynových komôr, sa to prejavovalo tak, že sa správali, akoby sa nič nezmenilo. Tí, čo pre svojich katov pracovali v odbore, ktorým sa kedysi živili (v tomto prípade medicína), iba pokračovali v tom, čo robili predtým. A takto sami sebe otvorili dvere do záhuby.

Tí, ktorí sa k dôstojníkom SS nepridali a odmietali sa zúčastňovať na experimentoch a vyhladzovaní, reagovali úplne inak. Niektorí o svojej skúsenosti napísali a pritom si zúfalo kládli otázku: Ako je možné, že ľudia popierali existenciu plynových komôr, hoci videli, ako krematóriá celý deň pracujú, a cítili zápach horiaceho mäsa? Ako je možné, že odmietali veriť rečiam o vyhladzovaní, len aby nemuseli bojovať za vlastné životy? Napríklad Olga Lengyel (v knihe *Five Chimneys, The Story Of Auschwitz*, Chicago: Ziff Davis, 1947) rozpráva o tom, ako napriek tomu, že žili len niekoľko metrov od krematórií a plynových komôr a veľmi dobre vedeli, na čo slúžia, väčšina väzňov to popierala. Nemeckí civilisti takisto odtajili existenciu plynových komôr, no ich správanie malo celkom iný význam. Civilisti, ktorí sa postavili zoči-voči faktom a búrili sa, riskovali smrť. Väzni v Osvienčime už nemali čo stratiť. Vzburou si mohli zachrániť vlastný život alebo aspoň životy spoluväzňov. Keď Lengyelovú spolu s mnohými inými vybrali a odvážali do plynových komôr, žiadny z nich sa nepokúšal utiecť, tak ako sa to nakoniec podarilo jej. Naopak, pri prvom pokuse o útek ju ostatní spoluväzni nahlásili strážam. Lengyel sa situáciu nesnaží vysvetliť, jednoducho podotýka, že väzni zvyčajne nemali pochovenie pre tých, ktorí sa vzopreli ich spoločnému osudu, keďže oni sami na to nenabrali dosť odvahy. Ja osobne verím, že sa poddali svojim smrteľným pohnútkam a stratili vôľu žiť. V dôsledku toho sa viac stotožňovali s dôstojníkmi SS, ktorí im pomáhali naplniť tieto pohnútky, ako so spoluväzňami, ktorí stále lipli na živote a ktorým sa práve z tohto dôvodu podarilo utiecť.

Toto však bolo už posledné štádium procesu, počas ktorého sa ľudia vzdávali vôle žiť a nepokúšali sa viac potláčať inštinkt smrti. Tento proces sa vedecky nazýva

princíp nečinnosti. Prvé štádium tohto procesu sa totiž začalo dávno pred tým, ako človek vstúpil do vyhladzovacieho tábora. Práve vďaka nečinnosti milióny Židov odkráčali do get, ktoré pre nich SS vystavali. Nečinnosť zapríčinila, že keď im zakázali vychádzať von, tisícky čakali na svojich katov doma. Práve tí, ktorí sa nepodali nečinnosti, z podobných zákazov pochopili, že nastal čas, aby sa schovali, pridali k odboju, zohnali si falošné doklady atď., ak tak už dávno predtým neurobili. Mnohí z nich vojnu prežili. Opäť musím pripomenúť, že nečinnosť Nežidov bola úplne iná záležitosť. Viac ako istá smrť ich desil útlak. Poddajnosť a popieranie zločinov gestapa boli v ich prípade zúfalými pokusmi o prežitie. Hoci hodnota ľudského života dramaticky klesla, stále existovala. To znamenalo, že určité správanie pomohlo prežiť jednej skupine ľudí, zatiaľ čo inej sa to vďaka tomu istému správaniu nepodarilo. Nemci prežívali vďaka triezvemu uvažovaniu, Židia a väzni v koncentračných táboroch, z ktorých väčšina boli práve Židia, zásluhou sebaklamu. Keď však väzni začali pomáhať svojim katom rýchlejšie vyhladzovať svoju vlastnú rasu, vtedy sa veci pohli ďaleko za hranice jednoduchej nečinnosti. V tom momente sa k nečinnosti pridali aj besnejúci inštinkt smrti.

Lengyel opisuje prístup „akoby sa nič nedialo“ na príklade správania doktora Mengeleho. Tento prístup pravdepodobne umožnil mnohým väzňom, a celkom určite aj dôstojníkom SS, aby si napriek tomu, na čom sa zúčastňovali, uchovali aspoň akú-takú duševnú rovnováhu. Rozpráva, ako Dr. Mengele pri pôrodoch starostlivo dodržiaval všetky medicínske postupy, napríklad sterilné prostredie a dôkladné odstrihnutie pupočnej šnúry. No len polhodinu po pôrode poslal matku aj s novorodencom do krematória.

Rovnaký zorný uhol, vďaka ktorému doktor Nyiszli dokázal pracovať v tábore ako lekár a ktorý ho presvedčil, aby dobrovoľne pomáhal esesákovi, zapríčinil aj to, že milióny Židov nielen žili a pracovali v getách, no zároveň vyberali spomedzi spoluväzňov tých, ktorých neskôr poslali do plynových komôr. Tá istá nečinnosť a možno aj prístup „akoby sa nič nedialo“ boli zodpovedné za zlyhanie povstania vo varšavskom gete, ktoré sa odkladalo až dotedy, kým neostal takmer nik, kto by mohol bojovať, a tí, čo ostali, už nemali takmer žiadnu silu ani nádej, že sa im podarí uskutočniť niečo, čo by zachránilo tisíce životov.

Všetko toto by bolo minulosťou až na to, že rovnaký postoj zapríčinil, že sa snažíme zabudnúť na dve veci: na to, že v dvadsiatom storočí ľudia ako my poslali milióny iných do plynových komôr a že milióny ľudí tam bez odporu odkráčali. V Buchenwalde som sa rozprával so stovkami nemeckých židovských väzňov, ktorých ta priviedli na jeseň 1938. Opýtal som sa ich, prečo z Nemecka neodišli hneď po tom, ako boli zo všetkých strán vystavení ponižovaniu a diskriminácii. Ich odpoveď znela: Ako sme mohli odísť? To by znamenalo opustiť naše domovy a prácu. Svetské statky ich ovládali do takej miery, že sa pre ne nemohli presťahovať. Namiesto toho, aby ich použili, dovolili, aby ich ovládali. Pravda je, že diskriminačné zákony mali Židov vyhnúť z Nemecka a prinútiť ich zanechať väčšinu majetku v krajine. Spočiatku sa nacisti snažili nežiadané menšiny prinútiť k emigrácii. Až potom, čo táto taktika nepriniesla žiadané výsledky, začali s vyhladzovaním, ktoré sa riadilo logikou nacistickej rasovej ideológie. To ma privádza na myšlienku, či práve preto, že sa nebránili ponižovaniu, si boli nacisti takmer istí, že milióny Židov (a neskôr tiež cudzincov žijúcich v Ne-

mecku) sa podvolia ich procesu vyhladzovania. Keď sa neobjavil žiadny násilný odpor, prenasledovanie Židov sa pomaly stupňovalo. Možno to bola práve ich nečinnosť a odovzdanosť, ktorá dôstojníkom SS vnukla myšlienku, že v určitej chvíli by mohli sami odkráčať do plynových komôr. Väčšina Židov, ktorá sa nesprávala, „akoby sa nič nedialo“, druhú svetovú vojnu prežila. Keď sa Nemci začali približovať, opustili všetok svoj majetok a ušli do Ruska, aj keď sovietskemu systému nedôverovali. V Rusku síce boli občanmi druhej kategórie, no aspoň ich považovali za ľudské bytosti. Ostatní, čo neodišli a pokračovali, „akoby sa nič nedialo“, sa postupne rútili do záhuby a nakoniec prišli o život. Ak sa teda na to pozrieme zo širšej perspektívy, pochod do plynových komôr bol už len výsledkom filozofie správania „akoby sa nič nedialo“. Pravda však je, že to isté samovražedné správanie má aj iný význam. Znamená, že človeka možno dostať do určitého bodu, v ktorom nakoniec uprednostní smrť pred neľudskou existenciou. No prvým krokom k tomuto hroznému rozhodnutiu bola nečinnosť, ktorá mu predchádzala.

Možno práve obrovský úspech *Denníka Anny Frankovej* poukazuje na to, že by sme sa najradšej správali, akoby o nič nešlo, a zabudli na to, že práve takéto správanie urýchľuje našu skazu. Je nesmierne ťažké kritizovať taký ľudský a dojímavý príbeh, pri ktorého čítaní súcítíte s krehkou Annou Frankovou. Napriek tomu si myslím, že nemôžeme dosť dobre pochopiť jej príbeh, ak si neuvedomíme, že by sme najradšej zabudli na plynové komory a oslavovali to, že ľudia sa dokonca aj počas holokaustu správali, akoby bolo všetko v poriadku. Kým sa Frankovci chystali pasívne skrývať, tisíce iných Židov z Holandska a iných častí Európy sa pokúšali utiecť do slobodného sveta, odkiaľ by boli

schopní efektívnejšie bojovať so svojimi prenasledovateľmi. Tí, ktorí tak nemohli urobiť, zmizli pod zemou – nie preto, aby sa skryli pred jednotkami SS či pasívne bez prípravy a odhodlania bojovať čakali na deň, keď ich chytia, no preto, aby súčasne bojovali proti Nemcom a za ľudskosť. Všetko, čo Frankovci chceli, bolo bez väčších zmien pokračovať v živote, ktorý viedli predtým. Aj malá Anna si želala, aby sa jej život nezmenil, a nikto jej to nemôže mať za zlé. Anna sa však svojmu osudu mohla vyhnúť a v nijakom prípade ho nemôžeme považovať za hrdinský. Práve naopak, jej osud bol nezmyselný. Frankovci mohli čeliť realite a ostať nažive, tak ako mnohí iní holandskí Židia. Anna mala veľkú šancu na prežitie, tak ako mnohé iné židovské deti v Holandsku. No to by znamenalo, že sa musí odlúčiť od svojich rodičov a vydávať sa za dieťa inej holandskej rodiny. Každý, kto aspoň trochu rozmýšľal, vedel, že najťažšie je skrývať sa ako rodina. Pre jednotky SS nebolo vypátranie ukrývajúcej sa rodiny veľmi zložitú. Pre Frankovcov s ich známostami medzi nežidovskými holandskými rodinami by určite nebolo náročné ukryť sa samostatne u niekoľkých známych. No namiesto toho, aby sa sústredili na takýto plán, ich hlavným cieľom bolo uchovať si rovnaký štýl rodinného života, na aký boli zvyknutí. Urobiť čokoľvek iné by znamenalo nielen vzdať sa milovanej rodiny, no priznať si aj realitu neludského správania jedného človeka k druhému. Hlavne by si však museli priznať, že správať sa, akoby sa nič nestalo, nie je vždy tou správnou voľbou a niekedy môže byť práve tou najzničujúcejšou. Som presvedčený, že keby Frankovci, ktorí si dokázali zaobstaráť veľké množstvo vecí, chceli, mohli si rovnako dobre zaobstaráť jednu alebo dve zbrane. Mohli prípadne zastreliť aspoň jedného alebo dvoch

vojakov SS, ktorí po nich prišli. Esesákov nebolo až tak veľa. Ak by pri zatýkaní Židov zakaždým zomrel aspoň jeden, podstatne by to oslabilo fungovanie policajného štátu. Na osude Frankovcov by sa nič nezmenilo, pretože okrem Anninho otca všetci zomreli a ten určite neplánoval obetovať celú svoju rodinu, aby on sám prežil. Namiesto poslušného odchodu na smrť si mohli za svoje životy vyžiadať vysokú cenu.

Existuje veľmi dobrý dôvod, prečo sa veľmi úspešná divadelná hra končí Anniným výrokom, že v každom človeku je kúsok dobra. To, čo jej chýba, je priznanie existencie plynových komôr, aby sa už nikdy nič podobné nezopakovalo. Ak je v každom človeku kúsok dobra a ak je pokračovanie v intímnom rodinnom živote, nehladiac na situáciu, niečo, čo by sme mali obdivovať, v tom prípade by sme sa mali naozaj správať, akoby sa nič nedialo a na Osvienčim úplne zabudnúť. A prijať fakt, že Anna Franková zomrela, lebo jej rodičia neverili rečiam o Osvienčime. Jej príbeh oslovil široké publikum práve preto, že zreteľne popiera existenciu Osvienčimu. Ak je v každom človeku kúsok dobra, Osvienčim predsa nemohol existovať.

Stretol som sa s mnohými Židmi, ale aj s protinacistickými Nežidmi, ktorí prežili v Nemecku alebo v iných okupovaných krajinách, no všetci títo ľudia si uvedomili, že keď sa svet rozpadne na márne kúsky a vládne v ňom neľudské správanie, človek sa nemôže správať, akoby sa nič nedialo. Človek vtedy musí radikálne prehodnotiť všetko, čo urobil, v čo veril a čo zastával. Jednoducho povedané, v takejto situácii sa človek musí postaviť zoči-voči novej realite, vzmužiť sa a neutiahnuť sa do ešte väčšieho ústrania.

Ak v dnešnej dobe černosí v Afrike pochodujú v ústrety zbraniam policajných síl, ktoré obraňujú

apartheid – aj keď z nich stovky zahynú a tisícky skončia v koncentračných táboroch –, ich pochod a boj im skôr či neskôr zaistia slobodu a rovnocennosť. Židia v Európe mohli tiež radšej pochodovať proti jednotkám SS ako slobodní ľudia, a nie sa najskôr podriaďiť a potom čakať, kým ich všetkých naženú na miesto ich skazy, a nakoniec poslušne odkráčať do plynových komôr. Prvým krokom k dobrovoľnému odchodu do krematórií Ríše bolo ich pasívne čakanie na to, kedy im jednotky SS zaklopú na dvere, namiesto toho, aby si zaobstarali zbraň a pred svojou smrťou vždy zastrelili aspoň jedného esesáka.

Zatiaľ čo všetky ostatné príbehy z koncentračných táborov, ktoré som doteraz čítal, napísali ľudia, ktorí nikdy dobrovoľne nespolupracovali s jednotkami SS, príbeh doktora Nyiszliho je, pokiaľ viem, jediným spísaným svedectvom človeka, ktorý sa dobrovoľne prihlásil do služieb SS, aby si tak zachránil život. No potom, čo sa tak rozhodol, aj doktor Nyiszli musel pri niekoľkých príležitostiach klamať sám seba, aby tak mohol žiť sám so sebou a so všetkým, čo zažil. A práve v tom je zakorenený pravý význam tohto dokumentu, ktorý hovorí o tom, akú ochranu nám môže poskytnúť porozumenie. Pretože dokonca aj v šialenom prostredí Osvienčimu určité obranné systémy stále slúžili na záchranu života, a nie inštinktu smrti. Najdôležitejšie bolo, aby človek pochopil, čo sa odohráva v jeho vnútri a prečo. Ak mal dostatok porozumenia, nenahováral si, že zachrániť si kožu je to isté ako zachrániť celú svoju osobu. Uvedomoval si, že to, čo vyzerá ako záchrana, je vlastne sebaničenie.

Najextrémnejším príkladom boli väzni, ktorí sa sami od seba prihlásili na prácu v plynových komorách, pretože si mysleli, že im to zachráni život. Všetkých po

krátkom čase zabili. Mnohí z nich však zomreli skôr a po týždňoch neznesiteľnejšieho života, aký by ich pravdepodobne čakal, keby sa neboli dobrovoľne prihlásili.

V knihe jasne vidieť, ako si doktor Nyiszli niektoré veci nahováral, napríklad keď sa opakovane označuje za lekára, hoci v skutočnosti bol len asistentom kriminálnika. O Inštitúte pre rasový, biologický a antropologický výskum v štvrti Dahlem v Berlíne hovorí ako o „jednom z najkvalifikovanejších zdravotných stredísk v tretej ríši“, hoci mal za úlohu klamať ľudí. Fakt, že autor tejto knihy bol lekár, nemení nič na tom, že tak ako ktorýkoľvek iný väzeň slúžiaci jednotkám SS lepšie ako niektorí ich dôstojníci sa priamo zúčastňoval na ich zločinoch. Ako je potom možné, že pri niečom podobnom prežil? Lebo napriek tomu, že svoje profesionálne schopnosti takto využíval, bol na ne stále hrdý. Hrdosť na profesionálne zručnosti sa opakovane objavuje v jeho príbehu a príbehoch o utrpení ostatných väzňov. Nesmieme zabúdať, že doktor Nyiszli, doktor Mengele a ďalšie stovky prominentnejších lekárov, ktorí svoju prax nadobudli dávno pred tým, ako sa Hitler dostal k moci, sa zúčastňovali na experimentoch na ľuďoch a s nimi spojených pseudovedeckých výskumoch. Práve spomínaná profesionálna hrdosť spolu so schopnosťami, vedomosťami a neexistujúcim rešpektom pre morálne zásady je niečo, čo by nám nemalo dať spať. Napriek tomu, že koncentračné tábory, krematóriá a vyhladzovanie určitej rasy už neexistuje, táto hrdosť je v dnešnej spoločnosti zameranej na technologické výdobytky stále prítomná. Osvienčím už nie je, no pokiaľ sa budeme stále stretávať s podobným prístupom, nikdy sa neoslobodíme od zločineckej ľahostajnosti k ľudskému životu.

Odporúčam, aby ste si starostlivo prečítali úsek, v ktorom doktor Nyiszli opisuje prvú úlohu v novom Sonderkommande, ktorou bolo spáliť telá predchádzajúceho komanda, zabitého len niekoľko hodín predtým. Čitateľ by sa mal zamyslieť nad tým, prečo sa dvanásťte Sonderkommando vzbúrilo, hoci trinásťte poslušne a bez odporu odkráčalo na smrť.

Pri jedinej vzbure dvanásteho Sonderkommanda bolo zabitých sedemdesiat vojakov SS vrátane jedného dôstojníka a sedemnástich poddôstojníkov, jedno z krematórií bolo úplne zničené a ďalšie vážne poškodené. Je pravda, že všetkých osemstopäťdesiattri väzňov komanda zahynulo. No práve toto dokazuje, že pozícia v Sonderkommande poskytovala väzňom príležitosť zničiť SS desať ku jednej, väčší pomer, aký existoval v ktoromkoľvek inom koncentračnom tábore. Jedno jediné Sonderkommando, ktoré sa vzbúrilo a zabilo veľké množstvo nepriateľov, zomrelo veľmi podobne ako ostatné. Prečo potom, a toto je otázka, ktorá máta všetkých, čo sa venovali štúdiu vyhladzovacích táborov – prečo milióny ľudí dobrovoľne odkráčali na smrť, keď boli svedkami vzbury, počas ktorej ich vlastní ľudia dokázali zničiť a poškodiť ich vlastné plynové komory a pritom zabiť vyše sedemdesiat esesákov? Prečo sa len hárka z milióna väzňov rozhodla zomrieť ako ľudia, tak ako to urobili muži z dvanásteho Sonderkommanda?

K zodpovedaniu tejto otázky by nás mohlo priviesť porovnanie dvoch lekárov, ktorí prežili Osvienčim. Jedným je doktor Frankl, ktorý sa počas pobytu v koncentračnom tábore stále snažil v tejto životnej skúsenosti nájsť hlbší zmysel a popritom nájsť zmysel svojho života a života vo všeobecnosti. Iní väzni, tak ako doktor Nyiszli, ktorých jediným cieľom bolo prežiť – aj

keby to malo znamenať pomoc doktorom SS pri ich nehanebných pokusoch na ľudských bytostiach – našli v tejto strašnej skúsenosti hlbší zmysel. A preto prežili v tele prenasledovanom výčitkami a strašidelnými spomienkami.

Táto kniha je varovaním takým starým ako samo ľudstvo. Tí, ktorí sa za každú cenu snažia zachrániť si vlastnú kožu, zomierajú zas a znovu. Tí, čo sú ochotní obetovať telo, aby ochránili svoju ľudskosť, dostanú šancu žiť naveky.

Bruno Bettelheim
Chicagska univerzita
máj 1960

ÚVOD

OD TAKMER NEPREDSTAVITELNÝCH UDALOSTÍ opísaných v tejto knihe uplynulo už skoro osemdesiat rokov a navzdory nevýslovnej snahe jednotať si pripomínať dvanásť neuveriteľných rokov Hitlerovho besnenia faktom ostáva, že na svete žije už len zopár ľudí, ktorí prežili koncentračný tábor a môžu o svojej skúsenosti podať očné svedectvo. Ako to zvyčajne býva, dejiny postupne zmenia osobné na neosobné, zaradia *jednotlivcov* do skupín, a tak sa nám budú zdať čoraz vzdialenejšie. Pomníky a múzeá, nech už sú akokoľvek detailné, nedokážu nikdy nahradiť osobnú skúsenosť. Práve preto je kniha doktora Miklósa Nyiszliho aj šesťdesiat rokov od jej napísania a päťdesiat rokov, odkedy sa o nej prvý raz zmienil Jean-Paul Sartre vo svojej každomesačnej recenzii *Les Temps Modernes*, stále taká dôležitá. Jedna z prvých vydaných kníh s touto tematikou – v období, keď mnohí radšej nechceli vedieť, čo sa v táboroch smrti skutočne deň čo deň dialo – *Auschwitz*, napriek morálnej rozpoltenosti jej autora (ktorú Bruno Bettelheim tak výborne opisuje vo svojom výnimočnom predslove), ostáva, tak ako poznamenal *New York Review of Books*, zhrnutím niekoľkých kníh na túto tému a „najlepší, čitateľovi dostupný, stručný opis života v Osvienčime“. Myslím, že k tomuto novému vydaniu sa hodí niekoľko slov o tom, čo sa odohralo pred doktorovou deportáciou do koncentračného tábora.

Uprostred marca 1944 vtrhli Nemci do Maďarska. Na všetkých Židov bolo uvalené domáce väzenie ako dodatok k *Schutzhaft* („ochranná väzba“, resp. právo gestapa uväzniť kohokoľvek bez súdneho procesu, pozn. prekl.), ktoré Hitler zaviedol roku 1933, hneď ako sa dostal k moci, aby týmto spôsobom mohol zstrašovať a kontrolovať kohokoľvek, kto sa opovážil postaviť proti jeho novému režimu. Nasledovali deportácie. V apríli doktora Nyiszliho spolu s celou rodinou a ostatnými Židmi z jeho rodného mesta Oradea-Nagyvárad previezli v neslávnych dobytčích vagónoch, ktoré nacisti používali na uskutočnenie prvého kroku konečného riešenia, do Osvienčimu. Krátko nato, čo doktora Nyiszliho oddelili od manželky a dcéry, si ho neslávny doktor Josef Mengele vyhlíadal, aby sa staral o všetky patologické práce vykonávané v tábore. Takto sa Nyiszli stal členom Sonderkommando, špeciálne vycvičenej a privilegovanej skupiny väzňov, ktorí pracovali len v krematóriách. Sonderkommando, známe aj ako „komando živých mŕtvol“, tvorilo 860 mužských väzňov, ktorých vybrali vďaka ich profesionálnemu zameraniu, ale aj fyzickej sile a odolnosti. Kým žili, nemali sa v tábore zle, no po zaradení do krematória zvyčajne prežili nanajvýš štyri mesiace. Po tomto krátkom období sa ich rýchlo zbavili a nahradili ich novou skupinou väzňov. Nacisti dúfali, že týmto spôsobom sa im pred svetom podarí zatajiť, čo sa vo „fabrikách smrti“ naozaj dialo.

Takmer sa im to podarilo. Všetci členovia SS, ktorí pracovali v táboroch – a len v Osvienčime ich bolo od apríla 1940 do januára 1945, keď tábor oslobodili, niekoľko tisíc – museli hneď na začiatku odprisahať, že nikdy nevyzradia nič o tom, čo v tábore videli. Roku 1944 nemecké úrady nariadili zničenie zoznamov všet-

kých Židov, ktorých dovedli do Osvienčimu a v nasledujúcich mesiacoch zlikvidovali všetky ostatné usvedčujúce dokumenty. Neskôr, začiatkom roka 1945, keď už sa k Osvienčimu blížili ruské vojská, mnohé dôkazy spálili alebo previezli do západnejších táborov. Uprostred januára esesáci narýchlo popravili tisícky väzňov a potom krátko po polnoci 18. januára ušli a nechali tábor nestrážžený. Nyiszli opisuje, ako niekoľkí väzni využili situáciu, vyliezli do prázdnych strážnych veží, otvorili brány tábora a ušli zo strachu, že sa na ceste smerom na západ v tábore zastavia ustupujúce nemecké jednotky a ešte pred príchodom Rusov ich všetkých pozabíjajú. Keď Rusi 27. januára oslobodili tábor, našli v ňom telá posledných esesáckych obetí, ale aj sedemtisíc väzňov, ktorí boli buď príliš chorí, alebo slabí na to, aby ušli. Takže nacistom sa aj napriek obrovskej snahe napokon nepodarilo zničiť všetky dôkazy o táboroch. Veľkosť zločinu spolu s nemeckou dôslednosťou pri uschovávaní záznamov zaručovali, že pravda bude nakoniec odhalená.

Za posledných štyridsať až päťdesiat rokov sa objavili stovky dokumentov a kníh o KZ (nacistických koncentračných táboroch) – od autobiografie veliteľa Osvienčimu Rudolfa Hessa až po skutočné príbehy tých, čo tábory prežili, korunované veľkolepou knihou Danuty Czechovej *Auschwitz Chronicle, 1939 – 1945*, no pokiaľ viem, v žiadnej z nich sa nespomína každodenný život v krematóriu, a to z jednoduchého dôvodu, brány do krematória boli bránami smrti.

Doktor Nyiszli ako zázrakom prežil. Vďaka nemu môžeme opäť prejsť týmto výnimočným obdobím a z jeho jedinečného uhla pohľadu sledovať postupný rozpad šialenej, grandióznej ríše, ktorá mala pretrvať tisícky rokov. Obraz, ktorý pre nás pomocou svojho